

Gaal György

Kolozsvári Dimián Pál (1655–1720)

Apafi Mihály három évtizedes uralma (1661–1690) békésebb évtizedeket hoz Erdélyre. A fejedelem ügyes egyensúly-politikát folytat az egyre gyengülő törökök és a tért nyerő németek között. Uralkodása vége felé azonban már mind több engedményt kénytelen tenni a császáriaknak, majd azok kikényszerítik a *Diploma Leopoldinum* néven ismert okmányt (1690), amely elvileg elismeri Erdély területi önállóságát, szabadságjogait, szabad vallásgyakorlását, de lényegében bekebelezi azt a Habsburg-birodalomba. Ezután a bécsi császárok címeik közé iktatják az „Erdély fejedelme” titlust is, s a kormányzást egy-egy magyar vagy német gubernátorra bízák, aki a Gubernium (Főkormánysház) segítségével vezeti az Erdélyi Nagyfejedelemséget.

Az elkövetkező két évtized nagy megpróbáltatásokat hoz a fejedelemségre. Egyrészt a császári hatalom nem tartja be ígéreteit, tüzzel-vassal segíti a katolikus egyház terjeszkedését, háttérbe szorítja a protestánsokat. Másrészt kibontakozik a Habsburg-ellenes kuruc mozgalom, amely hosszú időre hadszíntérre teszi Erdély középső és nyugati részét. Az 1711 áprilisában megkötött szatmári béke vet véget a hadiállapotnak – ezután minden akadály nélkül hosszú távra berendezkedhetik a Habsburg-uralom egész Erdélyben.

Erős falainak köszönhetően Kolozsvár bizonyos mértékig ki tudta ugyan védeni a gyors változások okozta csapásokat, hosszabb-rövidebb ideig sikerült ellenállnia az ostromoknak, de olyan sok és gyors hatalomváltáson egyszer sem esett át történelmében, mint a kuruc-labanc küzdelmek idején. E korszak egyik vezető egyénisége, legnagyobb helybéli tudósa, főpapja volt Kolozsvári Dimián Pál.

Származásáról semmilyen feljegyzés sem tanúskodik. Csak feltételezhető, hogy helybéli unitárius polgárcsalád gyermekeként jött a világra 1655-ben. Külföldi tanulmányai során kezdte használni a Kolozsvári előnevet, amely aztán úgy rajta ragadt, hogy hazatérte után is gyakran csak Kolozsvári Pálként emlegették. Neve legtöbbször Dimien alakban fordul elő, mert az ékezetekkel régen szabadosan bántak – később azonban Dimjénnek is írták.

Szomorú időszakban született. 1655 áprilisában a város háromnegyedét tűz pusztította el. Az 1660-as évek elején a várost ismételten a török fenyegeti, ostromolja, csak hatalmas hadisarcok ellenében kegyelmez neki. Azután évekig né-

met helyőrség állomásozik és garázdálkodik a városban. Csak ennek távozása után, 1664-től lehetne megint polgári életet élni, ha nem nyilvánítanák végvár-rá a várost. Ilyen körülmények között aligha volt túl vidám gyermekkora a kis Pálnak. Jóval túl lehetett a tizedik évén, amikor elküldték Tordára diákoskodni. Egy-két évet bizonyára előtte is járt Kolozsvárt iskolába, de feltételezhetően árva maradt, s Tordán olyan kedvezményekre számíthatott, amelyek ingyenes iskola-végzését lehetővé tették.

Torda az unitáriusok Mekkája, hisz itt mondta ki az erdélyi országgyűlés 1568-ban a vallásszabadságot, amelynek nyomán megalakulhatott az unitárius egyház. Az itteni plébánia melletti iskola ezután válhatott unitáriussá. Alapítási évét nem ismerjük, s 1711 előtti történetéről is alig maradtak fenn adatok, mert ekkor minden irománya tűz martalékává lett. Egy emléktábla tanúsága szerint a Rákos-patak körülzárta kis félszigeten 1589-ben épült fel az első két tantermes iskolaépület, amelynek földszintjén volt a rektori lakás is, boronafalas emeletén pedig 12 háromágas szoba állt a bentlakók rendelkezésére. Az iskola hírnevére jellemző, hogy még a Székelyföldről is jöttek ide diákok. A nagyobbik tanteremben, amely imateremként is szolgált, a rektor oktatta a poétikát, szintaxist és a teológiát, előkészítve jobb diákjait a kolozsvári továbbtanulásra. A kisebbik tերemben a rektor javaslatára kinevezett kollaborátor vagy köztanító főleg a latin grammatikához kötődő tárgyakat sulykolta a diákokba. Egy-egy teremben tulajdonképpen három osztály is tanult, s az oktató előrehaladásuk alapján sorolta át őket a felsőbb osztályba. Az iskola a helyi eklézsia és a város fennhatósága alá tartozott. Több itteni rektor, köztanító, diák utóbb a kolozsvári iskola jeles növendéke, tanára lett, sőt püspök is került ki közülük. Hogy meddig diákoskodott itt a kis Dimién, nem tudjuk, de valószínűleg az 1670-es évek elejéig – s mint mondtuk, még vagy két alsóbb osztályt Kolozsvárt is végzett.

Kolozsvári diákéletének első biztos adata, hogy a frekventációt követően 1674. február 9-én felvették a diáki társaságba. A frekventáció a régi iskolákban próbát és vizsgát jelentett: a jelöltnek be kellett bizonyítania, hogy elég érett arra, hogy teljes jogú nagydiák lehessen. Ezért négy héten keresztül egyenruhában egy üres szoba tanulóasztalánál kellett ülnie reggeltől estig, s tanulnia a vizsgára, minden nap kétszer át kellett mennie a templomba fedetlen fővel imádkozni, járása, beszéde hibátlan kellett, hogy legyen. A próbaidő letelte után a tanárok és az esküdtek előtt kátéból és görögből vizsgát tett. Ha ez sikerült, saját kezével beírhatta magát a nagydiákok anyakönyvébe, s magára ölhette ezek egyenruháját, a tógát. A következő vasárnap az igazgató kihirdette a felszabadultak nevét, s következett a „magnum áldomás”, az italos lakoma. Ezután a fiatal már úrnak szó-

lították, nem volt szabad testileg fenyíteni, s ami a legfontosabb: részesülhetett a nagydiákok számos kedvezményéből.

A tógás nagydiákokat (deákokat) a – tulajdonképpen – külföldet járt professzorok tanították: a rektor és két-három lektor. Ez volt a filozófiai kurzus, ahol elsősorban teológiai tárgyakat, filozófiát, görögöt, hébert, kevés matematikát és természettudományi alapismeretet sajátíthattak el. Ez a két-három éves képzés, mely néha négy-öt évre is kiterjedhetett, a papi szolgálatra készített elő. A diákok közben kollaborátorként alsóbb osztályokban taníthattak, esetleg szeniorként az iskola diákságát irányították. A végzett diákokat aztán a püspök kirendelte papnak, rektornak, vagy valamilyen támogatással külföldre mehettek tovább tanulni.

Dimién Pál 1680. január 14-én kapott először megbízást: a rektor a poéták oktatójává (kollaborátorrá) nevezte ki. 1680-ban a szónoklati osztályt tanítja, s augusztus 16-án szeniornak választják. A szenior vagy iskolafőnök ebben az időben az öngazgató „diákköztársaság” vezetője, a diákok érdekeit képviseli a tanárokkal, az eklézsiával szemben, de ugyanakkor felel is a diákélet rendjéért. Csak a legjobb, köztiszteletnek örvendő végzett diákok kaphatták meg ezt a tisztséget. Rendszerint egy-két évig viselték. Dimiént 1682 áprilisában, mikor a szónoklati és költészeti osztályok tanítója és szenior is egyben, az a megtiszteltetés éri, hogy a kolozsvári magyar eklézsia ösztöndíjasául fogadja és külföldi tanulmányútra küldi. Mielőtt útnak indulna, április 20-án a kolozsvári plébániaházban kötelezvényt íratnak alá vele. Ez öt pontból áll: 1. vallásában minden körülmények közt megmarad; 2. olyan tudományokat fog a három év alatt hallgatni, amelyeket az unitárius vallás hasznára tud itthon fordítani; 3. a kapott összegeket semmilyen más célra nem fordítja, csak a tudományos épülésre, s külföldön is teológushoz illő öltözetet fog viselni; 4. amikor az egyházközség kívánja, hazatér, odakint sem alkalmi, sem végleges szolgálatot nem vállal; 5. hazatérve nem válogat a hivatalokban, hanem ahol az egyház kívánja – Kolozsvárt vagy más helyt –, minden tehetségével szolgálni fog. Ha fogadalmát megszegi, az egyházközség minden peres eljárás nélkül a rá költött összegeket rajta behajthatja.

1682. április 20-án Dimién elindul Kolozsvárról, s június 30-án beiratkozik a németalföldi Leiden egyetemére. Ekkoriban az erdélyi protestánsok legszívebben az őt, messze földön híres, 1575–1648 között alapított hollandiai egyetemet látogatták. Közülük kétségtelenül a legrégebbi és legrangosabb az 1575 februárjában megnyitott leideni volt. Teológiai fakultása annyira szabadelvűnek számított, hogy már-már eretnekséggel vádolták, s a maradi felfogású protestánsok messze elkerülték. A 17. században arabok, indiaiak, szíriaiak és japánok is jöttek ide tanulni, a fejedelmi gyermekeket szintén ide küldték művelőd-

ni. A leideni diploma rangot jelentett Európában. A század második felében híressé vált az orvosi fakultáson folyó tudományos-oktató munka. Rendszeres volt a boncolás, amelynek színhelyeül a „theatrum anatomicum” szolgált, a Szent Cecília kórházban gyakorlati orvosképzés is folyt. A kolozsvári alumnus, Dimién itteni életéről nem sokat tudunk, minthogy nem vezetett naplót, vagy ha igen, az időközben elpusztult. Hét évig diákoskodott itt, s csak egy 1686. február 22-én írt köszöntő verse őrizte meg emlékét. Amikor beiratkozott, a bölcsészeti fakultást választotta, azután bizonyára a teológiai tanult, s mellesleg az orvosira is járt. Három évre küldték ki, hisz a legtöbb peregrinus két-három év után hazatért. Ő valahogyan meggyőzhette támogatóit, hogy hét évig hagyják diákoskodni. A bizalomra rászolgált, mert doktori diplomát szerzett. Közben valószínűleg több nyugati országban utazott, egyes feltételezések szerint Londonba is eljutott.

Az 1689. március 14-én Leidenben keltezett, Paulus Dimien Claudiopolitano-Transylvanus nevére kibocsátott latin nyelvű orvostudományi diploma az unitáriusok levéltárában fennmaradt, s máig bizonyítja megszerzője érdemeit. Eszerint a teljes orvostanból levizsgáztatták, majd meghallgatták disszertációja tételét, amelyeket az opponensekkel szemben sikerrel megvédett. Miután orvosi jártaságáról is bizonyosságot tett, ünnepélyesen az orvostudományok doktorának fogadták. Felhatalmazták, hogy orvosi katedrára lépjen, az orvostudományról értekezzen, orvosi tanácsokat adjon, s bárhol orvosi gyakorlatot folytasson. Továbbá rendelkezik mindazokkal a jogokkal és kiváltságokkal, amelyek a törvények szerint az orvosokat megilletik. Dimiénnek fennmaradt a nyomtatásban közölt doktori disszertációja is (*Disputatio medica inauguralis: De generatione, augmentatione et decretionem Microcosmi*. Bataviae, 1689), amely az emberi test keletkezéséről, működéséről és elpusztulásáról szól. „Dimién a kísérletes módszer elkötelezett híve, nagyra értékeli kora mikroszkópos vizsgálatait, állást foglal kortársai fejlődéstani kérdésekben folytatott vitáiban. [...] Olykor nemcsak valós, hanem egyenesen korszerűnek tűnő meglátások is felcsillannak művében” – állapította meg Spielmann József orvostörténész a 20. században.

1690. január 27-én ért haza Dimién Kolozsvárra. Addig azonban nagyot változott a világ szülővárosában. Jó két éve Habsburg császári csapatok állomásoznak itt állandó helyőrségként, s egyre gyakrabban beleszólnak a város polgári életébe. Kolozsvárt már az 1690-es diploma kibocsátása előtt három évvel elkezdi a német uralom.

Az ifjú doktorra elsősorban felekezete számít, de nagy szükség van rá orvosként is. Erdélyben állandó az orvoshiány. Sokáig csak a szász városok egyik-másika tart hivatalos orvost, Kolozsvár első hivatalos orvosául 1673-ban a páduai diplomával rendelkező Baranyai Pétsi Andrást alkalmazzák. 1689. au-

gusztus 26-án az unitárius szenior már feljegyezi halálát, három nap múlva a püspök temeti, a diákok is verseket írnak emlékezetére. Úgyhogy a városban éppen szükség van egy gyakorló orvosra. Az erdélyi orvostudorok többsége csak magánszorgalomból szerez diplomát. Rendszerint teológiai tanulmányokra küldik idegen országokba, s ott természettudományos érdeklődése vonzza az orvosi karra. Hazatérte után rendszerint tanár vagy pap lesz, s csak kivételes esetben foglalkozik gyógyítással is. A városi polgárok többnyire megelégedtek a céhekbe tömörült, alacsony képzettségű kirurgusok vagy borbély-sebészek szolgáltatásával. Az orvosdoktorokat inkább egy-egy főnemesi család vagy maga a fejedelem vette igénybe. Ilyenkor az orvos elutazott a vidéki kastélyba, s gyakran napokon át próbálta kúrálni a beteget, egészen addig, amíg az meggyógyult vagy elhunyt. A tudós orvosok ekkoriban csak megvizsgálták a szenvedőt, gyógyszereket írtak fel, esetleg keverték neki. A közvetlen testi beavatkozást (érvágást, sebfelnyitást, foghúzást) a kirurgusok végezték.

Az Unitárius Kollégium tanári karában nem volt ritka az orvostudós. Az 1608-tól 24 éven át az iskola élén álló, majd püspökké választott Csanádi Pál (1572–1636) esetében feljegyezték, hogy még Bethlen Gábor fejedelem is igényelte segítségét. Ozdy Borsos Tamás (megh. 1663), Dálnoki Nagy Mihály (1612?–1648), Árkosi Gelei Benedek (megh. 1647), Rákosi Nagy Boldizsár tudós tanárok mind itáliai orvosi képzésben is részesültek, többen gyógyítottak is. Az utóbbi 1664-ben lemondott a tanításról, hogy kizárólag az orvosi munkának élhessen.

A már 35 éves Kolozsvári Dimién Pál hazaérkezése arra készítette Jövedécsi András addigi rektort, hogy lemondjon hivataláról, minthogy az előző évben a kolozsvári eklézsia első papjává választották. Maga helyett Dimiént ajánlotta. Meg is választották. Dimiénnel egyszerre érkezett haza Régeni Mihály, hollandiai és német egyetemek hallgatását követően, de állásra várt még két más peregrinált fiatal is: Dombai Osvát János és Hévízi Mihály, mindketten Odera-Frankfurt, majd Leiden diákjai. Hármukat lektori székkal tisztelték meg. A négyes beiktató ünnepélyre február 15-én került sor nagyszámú polgár jelenlétében, még a reformátusok közül is többen eljöttek. Jelen volt Bedő Pál püspök, Jövedécsi plébános, Ajtai Mihály magyar és Johannes Schyrmer szász prédikátor, valamint Almási Gergely Mihály lektor. A bevezető beszédet Jövedécsi mondta, melyben bejelentette lemondását a rektori tisztségről. Ezután a négy székfoglaló következett. Dimién *De summo bono, quod in conservatione sui consistit* címmel az önmegtartásról mint legfőbb jóról értekezett. Régeni az Isten ésszerű tiszteletét, Dombai az állam hasznosságát, Hévízi az Újszövetség bizonyosságait magyarázta a hallgatóságának. A háromórás ünnepség után a kollégium ritka szerencsés

helyzetbe került: a tudós rektort négy, külföldet járt lektor is segítette munkájában (igaz, hogy Hévizi betegem érkezett haza, s már 1691-ben elhunyt).

Az unitárius főiskola, amelyet egyszerűen csak kollégiumként emlegetünk, ekkor a város vezető tanintézete, a felekezet egyetlen felsőfokú iskolája. Még nem az egyetemes egyház, a „státus” tartja fenn, hanem a kolozsvári eklézsia. Ez arra vezethető vissza, hogy a 17. század elejéig az egész város unitárius volt, s gazdagon tudta támogatni tanintézetét. A kolozsvári első pap vagy plébános a püspökkel vetekedett rangban, s ő volt az iskola felettese, nem pedig a püspök. Az iskola ügyeiben rendszerint az eklézsia konzisztórium (mai értelemben presbitérium) döntött. A kolozsvári rektor az egyház harmadik embere volt a püspök és a plébános után. A század második felében már a megerősödött reformátusok is részt vesznek a városvezetésben, nekik is egye népesebb iskolájuk működik, úgy-hogy az intézet fenntartása mindinkább az eklézsiára hárul.

Az új rektor bizonyára elosztotta a tanítási órákat s más feladatokat a lektorok közt, s maga is megtartott pár órát. A diákelet felügyelete az évente váltakozó szeniorok feladata volt. Ezek vezették az anyakönyveket is, ahol számos halálesetet, iskolai eseményt, rendkívüli történést megörökítettek. Dimién néhány téren módosított az addigi szokásokon. Így szabályozta a szolgák felfogadását: ezekhez az igazgató hozzájárulása szükséges. Összefoglalja a nemesi származású ún. szekundáns diákokra vonatkozó törvényeket. Az ökonómus (gazdasági felügyelő) diákok ezután a helyiségek, kapuk épségéért is felelnek; érvényt szerez a konzisztórium dohányzást tiltó határozatának: a szobában való dohányzásért pénzbüntetés jár. A rektor először 1691. január 30-án nősül, Gyulai Sárát veszi feleségül. A szenior 1695. október 27-én jegyzi fel, hogy „iskolánk derék rektorának kedves és kegyes neje életének virágjában lelkét megváltójának ajánlotta, eltemette-tett 29-én nagy sokaságtól kísérve”. Közben a püspökök váltakoznak. Bedő Pál 1690 novemberében meghal, utóda Kövendi Nagy Mihály lesz, akit már 1692. október 9-én elragad a halál. Dimién rektor és Ajtai Mihály prédikátor temetik. 1692 novemberében az egyik lektort, Almási Gergely Mihályt választják püspöknek, ő négy évvel túléli Dimiént.

Az iskola életében már 1693-ban nagy visszhangot keltő, az egész városra kiható esemény történik. Az unitáriusoknak távozniuk kell az 1557-es alapítás óta használt óvári kolostorépületből. Az Erdélyben újra s egyre inkább tért nyelő katolikus egyház számos követelményt támaszt, így Kolozsvárt is templomot és iskolahelyiséget igényel. Bár a főtéri templomot szeretnék mihamarabb megszerezni, hosszas tárgyalások után az óvári – reformátusok használta – templomot s a mellette lévő – az unitárius iskolát befogadó – kolostort adják át nekik. Az unitáriusok a piactéri (főtéri) plébániához mellett három polgárházat kap-

nak, hogy abban rendezzék be tanintézetüket. 1693. október 10-e az a nap, amikor a reformátusok megtartják utolsó istentiszteletüket a régi templomban, s az unitárius diákok felsorakozva, tanáraik vezetésével átvonulnak a többé-kevésbé átalakított „piaci” épületekbe. Itt a rektornak, Régeni és Dombai lektoroknak, valamint Handzsáros János szeniornak hatalmas munkával egy új iskolát kellett berendezniük.

Az óvári épületet a templommal együtt a városba visszatérő jezsuiták kapják meg, hogy ott újra beindítsák a még Báthory István alapította akadémiájukat. Ennek megnyitására csak 1698 őszén kerül sor. 1695 májusától majdnem egy évig Kolozsvárt működik a Főkormánysház, élén Bánffy György gubernátorral, úgyhogy Erdélyt innen kormányozzák. 1696-ban a betelepülő szászok, németek megszervezik az önálló lutheránus egyházközséget. Ekkoriban a kollégium egyik volt szeniorja, Felvinczi György szabadalomlevelet kap Bécstől latin és magyar versek, színművek előadására. Ezzel a hivatásos színjátszás alapjait veti meg Erdélyben.

A rektor nem maradhatott sokáig asszony nélkül. Ezúttal – mint feljegyezték – a véletlen szerencse ismertette meg jövendőbelijével. Valamilyen ügyben Ötves János mesternél volt látogatóban, s miközben beszélgettek, a mester Hedvig lánya mezítláb, vékony ruhában a kályhát takarította. A hajadon kecses mozgása úgy megragadta Dimiént, hogy nőül kérte, s 1696. január 10-én tartották az esküvőt. A fiatal hölgy fiút szült neki, aki háromnapos korában, 1699. augusztus 8-án halt meg, rá egy évre azonban, 1710. augusztus 6-án a pestis Hedvig asszonyt is kiszólitotta a világból. Mert a pestis még mindig szinte tízévenként visszatért, s a város lakosságának gyengébbik harmadát elragadta. Ellene még az orvosdoktoroknak sem volt szere. A rektor ekkoriban az eklésia Belső Monostor úti házában lakott.

A pestis mellett a tűzvész volt a városlakók réme. 1697. május 6-án olyan hatalmas tűz csapott fel, hogy a város kétharmadát elemésztette. Az unitáriusok mindkét piactéri temploma és az éppen csak berendezett tizenöt lakószobás, összesen 39 helyiséges iskolája is leégett. Pusztán önerőből reménytelennek látszott az újjáépítés. Ekkor a konzisztórium úgy döntött, hogy Dimién rektort Hollandiába küldi egy segélykérő levéllel. A romos iskolát Kolozsi Márton lektorra bízta. Dimién több mint egy évet töltött Németalföldön, 1698. augusztus elsején érkezett vissza, minden reményt felülmúló, 17 201 forintnyi adománnyal. Ebből a hatalmas összegből nemcsak az iskolát, hanem a templomot és a plébániát, sőt a templom tornyát és a templom körüli kis boltokat is újjáépítették, de még harangokra is jutott pénz. 1700 júniusában a székeskeresztúri zsinaton az unitáriusok köszönőlevelet fogalmaznak meg, s a következő évben külföldre in-

duló diákjukkal el is küldték azt Hollandiába. A levelet aláírja a kolozsvári lelkészek mellett a püspök, a rektor és valamennyi esperes.

Dimién hazatértében találkozott össze Friedrich Roscius német tanáremberrel, aki csatlakozott hozzá, s 1699. február 10-én be is iktatták lektornak. A görög nyelv dicséretéről tartott tetszetős beszédet. A fiatalember azonban alig tíz havi szolgálat után elszökött Kolozsvárról, Szebenbe ment, ahol lutheránussá lett.

Az építkezésekkel a németalföldi pénzek rendre felemésztdtek, s többen sürgetni kezdték Dimiént, hogy számoljon el útja bevételeivel. Hosszas noszogtatás után 1702-ben részletesen el is számolt a konzisztórium előtt, s kijelentette, hogy az összegből 3500 Ft-ot megtartott magának, mert a régi szokásjog szerint a gyűjtés egyharmada a gyűjtőt illeti. A konzisztórium azt követelte, hogy az egész pénzt adja át neki a rektor, s majd illően megjutalmazza. Addig pedig felfüggesztették a neki pénzben és terményekben járó fizetést. Erre Kolozsvári Pál meghirdette a mai értelemben vett első „tanügyi sztrájkot”. Mindaddig, amíg járandóságait ki nem adják, beszüntette a tanítást, lektorait sem engedte órát tartani. Ez város-szerre nagy megbotránkoztatást keltett. Dimién nem akart a konzisztóriummal tárgyalni. Az ügy annyira elmérgesedett, hogy már-már úgy tűnt, az egyházi botrány az országgyűlés elé kerül. Végül az Unitárius Státus nyolctagú patrónusokból (tekintélyes urakból) álló bizottságot küldött ki az ügy tisztázására, amely 1707. április 25-én egyezséget teremtett a rektor és az eklézsia között. Eszerint Dimién megtarthatta a még mindig nála lévő 2000 Ft-ot, de lemondott minden további követeléséről, még hátralékos fizetéséről is, s azonnal hozzákezdett az iskolai munkához. Az egyházközség minden vád alól felmentette őt. A kapzsóság e megnyilvánulása, a sztrájkolás nem vet túl jó fényt a kolozsvári tanügy első emberére.

Egyre nehezebb idők következnek Kolozsvárra és az unitáriusokra. A jezsuiták erőszakkal térítgetnek. Még olyan hallatlan dolog is megtörténhet, hogy 1699. novemberében az előkelő két Gyerőfi-fiút – minthogy apjuk katolikussá lett – fegyveres erőszakkal elrabolják a kollégiumból, s megpróbálják katolikus hitre téríteni. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a katolikusok szép szóval vagy fondorlattal vissza akarják szerezni a város piacán álló hatalmas gótikus templomot, amely akkor lett unitáriussá, amikor a város lakossága egyöntetűen elfogadta ezt a vallást. Kollonich Lipót bíboros már 1699 júliusában felszólította az unitáriusokat, hogy adják át a templomot. Az egyház megint Dimién rektortól várta a segítséget. Eperjesi István kíséretében Bécsbe küldték, hogy ott a császárnál jogi érvekkel, a *Diploma Leopoldinum* cikkelyeire hivatkozva próbálják elérni, hogy megmaradhassanak a templom birtokában. 1702. október 11-én indul-

nak, és 1703. június 23-án érkeznek vissza, amikor a diákok köszöntő iratban fejezik ki a rektor megérkezése feletti örömmüket.

A bécsi út azonban nem hozta meg a sikert. I. Lipót igen tömör latin mondatral válaszolt nekik a templomra vonatkozóan: „Si nobis tradetis, iure cambii benefacietis, si non dederitis, melius”. Szó szerint: Ha méltányos cserével nekünk átadjátok, jól teszitek, ha nem, még jobban! Erre a talányos mondatra a küldöttek nem tudtak válaszolni, s itthon is hosszasan vitatták értelmezését. Sokan úgy vélték, a császár esetleg arra célzott, hogy megkaphatják az óvári épületet és templomot cserében a piactéri templomért. A jezsuiták ugyanis ekkoriban nagy telket vásároltak a Farkas utca nyugati végén, s oda új épületeket készültek felhúzni; előre látható volt, hogy a szűkös óvári zárdából kiköltöznek. Persze, azt is sejtették, a „még jobban” arra vonatkoztatható: majd úgyis elveszjük erőszakkal. Az unitáriusok egyelőre szó szerint vették az intést, s nem bocsátkoztak tárgyalásba a templom átadásáról.

Amíg Dimián távol volt, az erdélyi római katolikus püspök, Illyés András 1703. május 23-án nagy pompával bevonult Kolozsvárra. Szemügyre vette a város épületeit. Az unitáriusok istenítéletet láttak abban, hogy hatalmas villámokkal tarkított zivatar zavarta meg a bevonulást.

1703-tól Kolozsvárt is eléri a kuruc mozgalmak. Már évek óta tart a bizonytalan politikai helyzet, s ez a lakosság gyors visszaesését okozza. Az előző század közepén 10 000 főt számláló városban az 1703-as adójegyzék csak 1172 családfőt regisztrál, ami 5 000 fős lakosságnak felel meg. Ugyanakkor 300 kőházat és 477 faházat vesznek nyilvántartásba. 1703. december 26-án közelítik meg a kurucok először Kolozsvárt, Monostor irányából. Ettől fogva öt éven át szinte állandó fenyegetettségben él a város. Többször is gazdát cserél, sarcot fizet. A városból nem lehet biztonságosan kilépni, mert az illetőt nagy valószínűséggel a kurucok elkapják, s vagy maguk pártjára térítik, vagy levágják. A külvárosokat rendre felégetik. A polgárok környező földjeiket sem tudják megművelni, úgy-hogy a városban állandó az éhínség. Kipusztulnak a szőlők, még a Malomárok vizét is eltérítik, hogy a malmokat ne használhassák.

Ünnepélyesebb pillanat 1707. április 23-a, amikor a marosvásárhelyi fejedelem-beiktatásról Kolozsvárra jön II. Rákóczi Ferenc, s itt tölti a húsvétot. Kérés, mennyire örvendtek az unitáriusok a buzgó katolikus fejedelem itt-tartózkodásának. 1707 augusztusában még országgyűlést is tartanak, aztán 1707. október 26-án a császári seregek vonulnak be a romos városba. Kolozsváron már ekkor véget ér a kuruc korszak, bár annak hivatalosan csak 1711 áprilisában vet véget a szatmári béke.

Az ostromlott város korabeli képét Felvinczi György híres versének, a *Kolozsvár a kuruc ostrom alatt* néhány utcákat, épületeket leíró szakaszával érzékel-
tetjük:

9. Szegény Óvár, bezzeg sok kár folyt te rajtad sokszor!
Van műszered, nincs kenyered, megapad most a bor;
E veszélynél jobbat vélnél, ha jutna rád a sor,
De jutalmod, lakodalmod megdúlta most a tor.

11. Haj, régi Híd, te is elhidd, megromlott sok ízben,
Hogyha látnád mostan orcád a szép Szamos vízben!
Pusztaságod ha vigyázod, nincs egy ép ház tízben,
Ami kellett, mindened lett, mikor voltál díszben.

19. Haj szép klastrom, hány volt ostrom, kiken általméntél!
Utcád rútvult, házad pusztult, kiket építettél;
Farkas neved, de már szíved nyúlnál is inkább fél,
Mert farkasok nagy éh-hasok által emésztettél.

20. Sóhajts Torda, kin kihorda az halál sok testet,
Amivel bírsz, csak ritkán írsz azokról ma estet.
Csak egy ház van, aki ugyan lehet benned festett,
Mert az ínség, sok ellenség tett belőled restet.

25. Aki szerzé, azt éneklé ezerhétszázhatban,
Kuruc sereg ott kevereg, van körül az hadban,
Szőlők szűri, népünk tűri, van éhség sok házban,
Kézimalom, mert unalom – hitesd el magadban!

Ilyen körülmények között az unitárius főiskola is teljesen elnéptelenedik. Csak a kolozsvári diákok látogatják, vidékről életveszélyes ideutazni. Még a kolozsváriak közül is sokan felcsapnak kurucnak, s eltávoznak a városból, otthagyják az iskolát. Az eklézsianak alig van jövedelme, így a tanárokat sem tudja rendszeresen fizetni. Az ostromállapot elmúltával, 1708 őszén Dimién összehívja az eklézsia gyűlését az auditoriumba, s számon kéri, miért nem adják ki a tanárok járandóságait, a tanulók javadalmait. Az eklézsia hosszasan keresi a megoldást. 1709-ben Várfalvi Pálfi Zsigmond lektor, későbbi püspök az egyházközségnek új

szervezeti szabályzatot dolgoz ki, s csak ezután sikerül valamennyire rendszeresé tenni az iskolafenntartást.

1709. augusztus 10-e ünnepnap lehetne Kolozsvárt, mert I. József megszünteti a város *végvár* jellegét, s visszaállítja *szabad királyi város* státusát, ami a polgári élet szempontjából kedvező lehetőségeket biztosít. Az unitáriusok helyzete azonban egyre romlik, folytatódik kiszorításuk a közéletből. Még tragikusabbá teszi a helyzetet az 1709-ben kezdődött, de 1710 nyarán tomboló, minden eddigiéknél véresebb pestisjárvány. Július-augusztus folyamán naponta 75–80 halottat visznek ki a temetőbe. Dimién is többet foglalkozik a betegekkel, mint a tanítással. S közben némi erőszakoskodástól sem riad vissza. Nyoma maradt egy igen kínos esetnek, amiért 1710. március 29-én a püspök panaszt nyújtott be ellene a konzisztóriumnak. Történt ugyanis, hogy a rektor öccse el akart venni egy lányt, aki viszont kijelentette: sem testének, sem lelkének nem kell a férfinak. Sok unszolás után a jegygyűrűt mégis elfogadta, de nem sok idő múlva visszaküldte. Ekkor maga Dimién ment el hozzá, s újra rábeszélte a gyűrű elfogadására. Ezután kihirdették az esküvőt – nem a magyar, hanem a szász gyülekezetben. Bizonyára az ellentmondást így akarták elkerülni. Harmadnapon a menyasszony sok sírása, zokogása között megtörtént az esketés, feltételezhetően a szülők is örvendtek neki. De a menyecske még a nászéjszaka előtt elszökött egy rokonához. Erre Dimién feleségét, öccsét és Pálfi lektort néhány városi hajdú kíséretében elküldte a menyecskéért. Azt kihúzták az ágyból, s minden tiltakozása ellenére az öcs házába kényszerítették, hogy ott az asszonnyá tétel végbemenjen. A püspök az ügy kivizsgálását kérte, mert az egész város e botrányos esetről beszélt, s ez rontotta az unitáriusok hírét, de Dimién és Pálfi felfüggesztését is követelte. Nincs nyoma annak, miként rendeződött az ügy, de a felfüggesztésre nem került sor. Viszont állandósult a püspök és Dimién közötti ellenségeskedés.

A pestis – mint utaltunk rá – augusztusban elragadja Dimién második feleségét, majd szeptember 10-én Jövedécsi plébánost is. Másnap eltemetik, s 12-én reggel a piaci nagytemplomban a gyülekezet Várfalvi Pálfi Zsigmond rövid ajánló beszédét követően egyhangúan plébánossá választja Dimién Pált. „Az egész gyülekezet előtt felemelték, a gyermekeknek az egyházközi előtt pénzt szórtak, három ízben vivat!-ot kiáltottak. A templomból nagy kíséret mellett a plebánia házához vonultak, itt üdvözölték a püspök, nemzeti hadnagy úr és Bongardus János kurátor.” – írja a Kénosi Tözsér–Uzoni Fosztó-féle egyháztörténet. Úgy tűnik, hogy Dimién erőszakoskodásai ellenére is népszerű volt, s a püspök nála kisebb tekintélynek számított.

Ezután Dimién már a maga ura volt; nemcsak az iskolát, hanem az egész kolozsvári egyházat vezette. Az akkori zavaros időkben vissza is élt e helyzetével.

Mínthogy amúgy sem kapta rendesen fizetését, egyre inkább az orvosi gyakorlatra adta fejét. Napokig vidéki betegeket kúralt, s az óratartást idősebb diákokra bízta. A püspök többször is panaszt tett ellene a konzisztóriumban, de a főpap ekkor már nem volt hajlandó az egyháziaknak engedelmeskedni. 1711. január 6-án harmadszor is megnősült, Joó Zsuzsanna hajadont vette el. Ez a házasság sem tartott sokáig. A fiatalasszony már 1713. február 12-én elhunyt, másnap Keresztúri Sámuel lektor temette, a kémia hasznosságáról tartva feltűnést keltő beszédet. Közben 1712 nyarán egy újabb pestisjárvány tört a városra, az iskola 58 napig teljesen üresen állott. 1713. október 17-én immár negyedszer vitt feleséget házába Dimién: Takáts István 19 éves hajadon lányát, Sárát vette nőül. Ez az asszony túlélte őt. Az 58 éves orvos-főpap ekkor már a templommal szembeni plébániaházban lakott.

Az 1710-es években a császáriak egyre inkább berendezkedtek a Szamosparti városban. 1713-ban számba vették a lakosságot és a házakat. Az összeírt 1082 család még mindig csak 5 000 körüli lélekszámra utal. A házak közül 624 volt ép, 92 pedig romos. 1715 májusában elkezdték építeni a város fölé emelkedő Kőmál tetejére a Fellegvár néven ismertté vált katonai erődítményt. 1713-tól a katolikus püspöki széket betöltő Mártonffy György céljának tekintette a kolozsvári főtemplom mielőbbi visszaszerzését. 1716 elején már egyre több szó esett erről, s az unitáriusok rettegve várták a pillanatot. A templomfoglalást a Kénosi Tözsér–Uzoni Fosztó-féle egyháztörténet így adja elő:

„1716. március 30-án a kolozsvári iskola kitűnő igazgatója Kolozsvári Dimién Pál, ki egyszersmind magyar részről az odavaló eklézsia első papja, orvosdoktor, a szabad művészetek és filozófia rendes lektora, a teológiának pedig tanára volt, mivel bizalmas levélben értesült a fenyegető eseményről, magához vette a tanácsurak közül Teleki Ferenc nagytekintélyű férfiút, továbbá az egyházi épületek gondnokát, Timothei Dánielt, velük bement a piaci unitárius templom cintermébe, az ajtó reteszét elétolta, s gondokba merülve kezdett alá s fel járkálni.

Úgy délelőtt tíz óra tájt Preiner tábornoknak a Kolozsvárt elszállásolt őrcsapatából két gránátos, csak úgy fegyvertelenül, mintha pajkosságból tennék, elkezdték a cinterem ajtaját döngetni. Ökölrel, kézzel, sarkukkal, s innen-onnan fölkapott kődarabokkal támadták, s nem is szüntek meg addig, míg az ajtó a támadásnak engedve, egyes részein megrongálva, ki nem nyílt. (Az egészet végignézték az iskola ablakából a nagydiákok közül egy páran, kiknek ablakuk a templomra nyílt, de ki nem mentek.)

Hogy ez megtörtént, az őrség parancsnoka, Preiner tábornok, ki csapatát az unitáriusok ellen, ha netán magukat és vagyonukat védelmezni találnák, az őrszo-

bában, mintha igazi háborúra készülne, elrejtve tartotta, mikor látta, hogy az ajtó be van törve, és senki sem védi, gránátosainak erős csapatától körülvéve, rendes katonás menetben ott termett, s a cinterem betört, valamint a templom zárt ajtaját zsúfolt katonasággal megszállatta, Teleki Ferenc tanácsost és Timothei Dániel gondnokot puskatussal megverette, s személyükre való minden tekintet nélkül, a cinteremből kidobatta, a magára maradt első papot letartóztatta.

Aközben a Szamos-hídnál levő kapu fölül harci lárma, dobpergés hangzott föl, amint egy elfoglalt városba való benyomuláskor szokott történni. A sokféle, hirtelen támadt zavaros lárma az egész várost rémületbe ejtette. S íme, jönnek a különböző ezredekből kiválogatott katonák, kik különféle alkalmakkor és megszállásoknál jól begyakorlódtak a kegyetlenségbe. Nyolc század lovas és gyalog német katonára vonul föl, kivont kardosan. Gróf Steinville vezeti őket, s elfoglalják az őrhelyet, mely a templom szomszédságában a déli oldalon feküdt.

[...] Kolozsvári első paphoz 50 vagy 40 (mert a följegyzők a két szám közt ingadoznak) lovas gránátost, a legszemszedettebb elvadult katonákat, tesznek be szállásra, az unitárius püspökhöz, tisz. Almási Mihályhoz 30 öreg vasas németet, így a többi egyházi szolgálkhoz, iskolai lektorokhoz, kántorokhoz is nyomban katonaságot szállásoltak el. Ezek a tisztelendő férfiak pincéibe, kamráiba, magtáraiba szétszóródva nagy prédaságot művelnek. [...] 150 unitáriusnál 1568 gránátos, vasas és gyalogos vegyesen telepszik meg ebédre.

Mialatt a katonák az egyházi szolgálk házaiba nyomultak, Steinville István tábornok a katolikus püspökkel, Mártonffy Györggyel, a cinterembe hatolva, Kolozsvári Pál első paptól VI. Károly császár Ófelsége nevében kérték a templom kulcsait, de megbízást egyáltalán nem mutattak föl. Kolozsvári megmondta, hol vannak a kulcsok, magukhoz vették, a templom ajtaját kizárták, majd szállásaikra távoztak. Az első papot fegyver közt hazaindították, de hogy a vasas lovasok vele cudarul gorombáskodni kezdtek, valahogy kezük közül kisiklott, házát a katonák zsákmányára hagyva. Azok szétoszolva nekiestek a házi berendezésnek, több mint 200 vödör igen pompás bort kieresztettek, a bútorokban pedig több száz forintot meghaladó kárt okoztak.

Ez a harminc főből álló megszálló csapat most beszállt Almási Mihály püspökhöz. Ott egymással versengve dühösségüket a maga teljességében kiöntötték Krisztus jámbor szolgálján. Először is saját ruhájából kivetkőztették, katonai mundaért húztak rá, kezébe fegyvert nyomtak, s ségyenletes módon szabályos katonai gyakorlatokat végeztek vele. A ház ajtaja előtt a fegyverrel le s föl sétáltatták. Azután mások lehúzták a katonaruhát róla. Majd ráparancsoltak, hogy terítsen asztalt, kiküldötték a konyhára, hogy ételt szolgáljon föl, bort hozattak vele a pincéből, a poharakat töltették, tányért váltattak, s több még ilyen szolgálatot végez-

tetett vele a részeg banda. Míg fölszolgált, egyik az orrát csavargatta meg, másik a szakállát tépdeste, volt olyan, ki tisztos arcába köpött. Egyik ököllel mellbe lökte, a másik gáncsot vetett neki, a harmadik üstökön ragadta, s visszarántotta, hogy el ne essék. Közben a többiek ráordítottak, ez kenyeret kért, amaz poharat, sót, tányért stb. s cibálták jobbra-balra. Levessel-borral végigöntötték, és zabálásuk közben, ami gyalázatosságot csak kigondolhattak, s amiben ki-ki remekelni tudott, mindazt elkövezték Krisztus jámbor szolgáján. [...] Majd erős, izmos katonák a szakállánál fogva a levegőbe emelték, azután földhöz csapták, s ott addig rugdosták, míg föl nem tápáskodott. Elnevezték töröknek, ariánusnak, szociánusnak, s Isten tudja, még micsoda eretnek névvel csúfolták. Így dobálták részegen egymásnak kézzől kézre jó néhány óráig. Keresztet tartottak a szája elé, s poffal kényszerítették, hogy megcsókolja. Aztán lótrágyát tömtek a szájába, s erővel lenyelezték. Mikor belefáradtak e szörnyű dolgokba, vezetőjük rárivallott, hogy térdeljen le, s nyújtsa nyakát egyik ott álló hóhérkatonának, hogy az kivont kardjával fejét vegye. [...]

Április 2-án, csütörtökön Mártonffy György püspök tövissöprűket köttetett, s ünnepi menetben a piaci templomot először kívül, majd belül minden oldalán végigsöprűztette, miként ahogy a rosszhírű fehérnepeket szokták, végre e célra előkészített vízzel megtisztította. Akkor fölment a szószékre, s Jel 2. 2627 alapján »adok annak hatalmat a pogányokon, és bírja azokat vasvesszővel, és mint a fazekasnak edényei, úgy megrontatnak«, az unitáriusok ellen, mintha pogányok lettek volna, nagy kirohanást intézett. S ezzel, ahogy ők mondják, a templomot fölszentelte. Szolgált pedig ez az épület az Atyaisten és Fia, a mi Urunk Jézus Krisztus tiszteletére 152 esztendeig.

Április 4-én ugyancsak ez a püspök elfoglalta a plébánia házát, miután Kolozsvári Pált, bútorainak igen nagy romlásával onnan kidobta. Ekkor aztán Steinville István tábornok úr Ókegyelmessége a katonaságot elvezette, s az unitáriusok kínzására a plébánián hagyta a püspököt.”

Dimién plébános a Belső Monostor utca egyik házába költözött, s bár testi kínzaton nem esett át, úgy megviselték az események, hogy 1716 nyarától egyre betegeskedett. Ráadásul még újabb megpróbáltatások is vártak az egyházra. Mártonffy püspök ismételten kijelentette, hogy nem tűri meg új székhelye, a plébániaház szomszédságában az unitáriusokat, s még kevésbé az állandó gyermekzsivajt. Két évi fenyegetőzés után, 1718. március 30-án a városi albíró és saját kiküldötte jelenlétében lepecsételtette az iskola kapuját. Utóbb még megengedték, hogy a diákok személyes dolgaikat kivigyék az épületből, de április 2-án végleg kizárták őket. Dimién rektor, Pálffy, Keresztúri, Szentábrahám lektorok vigasztalták a diákokat, felszólították őket, hogy többet ne viseljék tógájukat. Hosszas tanácskozá-

sok után az eklézsia az iskola helyiségéül a Belső Magyar utcai Huszár-féle emeletes házat jelölte ki, amelynek földszintjén 4. emeletén 2 szoba volt. Itt folytatódott május 10-től kezdve a tanítás. A ház berendezése, a kevés diák tanítása ekkor már jórészt Szentábrahámi Lombard Mihályra hárult.

Az idős plébános 1719 nyaratól végéig érzi közeledni. Orvosként is tudja, hogy az éppen újra beköszöntött pestis neki sem fog kegyelmezni. Ismételten kéri az egyházközséget, hogy leltározzák fel a vagyonukat, nehogy az esetleges hiányt neki tulajdonítsák, majd utódaitól követeljék. 1719. december 16-án végül Almási püspök, Pálfi Zsigmond és két kurátor felleltározza a Monostor úti eklézsia-házban a plébános használatában lévő javakat. Úgyhogy mikor a pestis elhozza Dimián végóráját, nyugodt lelkiismerettel halhat meg. 1720. január 4-én este távozik az élők sorából. A temetésről így ír a már említett egyháztörténet:

„Meg volt ekkor tiltva mindenféle összejövétel; sem istentiszteletre, sem egyéb szükséges célra gyülekezni nem volt szabad. Nyolc hullaszállító ember volt kirendelve, kik gyász kocsin a halottat kivitték, s minden díszesebb szertartás nélkül elföldelték. E nagy férfi hült tetemét azonban, amennyire ilyen körülmények közt lehetett, elég tisztességes temetéssel adták át az anyaföldnek. A holttestet kísérte háttaramaradt felesége, továbbá az iskolafőnök egy tógás diákkal, s az unitárius eklézsia két egyházfia. Úgy helyezték el a köztemetőben a szűcsök céhének ifjú tagjai által ott ásott sírba január 5-én du. 4 órakor, egyébként szokásos módon, de minden egyházi szertartás vagy énekszó nélkül, hol immár békében várja idvezítő Urunk boldog eljövételét”.

Az egyházközség nem volt hálátlan iránta. Díszes, koporsó alakú sírkövet csináltatott neki a Házsongárdi temetőben lévő sírjára. Ennek latin verses feliratát többen is lemásolták, mi itt magyar fordítását közöljük. A déli lap szövege:

*Éltem, meghaltam s ide tettek a sírba. Tanuld meg,
mint élj, aztán meghalni tanulj meg, utas.
Bátor oroszlán légy, nemesebb légy kurtakígyónál,
nép vezetői előtt, hogy becsületbe' lehess:
Itt mi segít? Nádszálként ing-bing mind a szerencséd,
még az irigység is holtod után csitul el.
Múld felül ám Nérót, vigye sasszárny égbe híred föl,
zengj hadakat, zengj hőst – ládd-e, ez egy se segít.
Élhatsz hatvanöt évet, amint én, vége leszen majd:
láthadd, kurta a lét, s eljön a hosszú halál.*

Az északi lapon:

*Azt kérded, ki valék: ősim vezetékneve Dimien,
jóhírű név, s Pál volt nekem egyénnevem itt.
Ősi Kolozsvár szült, nevet és állást ez adott volt,
itt lesz sírhelyem is, hol nyugalomra lelek.
Iskolarektorként harminc évig magyaráztam
Isten ígét, amint szentirat írja híven.
Orvoslást is űzék. Négyyszer nősültem, azonban
drága utódimból élve biz egy se maradt.
Háromszor jártam nyugaton, csókolva királyt is,
most meg a holtország zsarnoka lett az uram.
Évtizedig hitigaz plébánosa voltam a népnek:
bízva megyek Krisztus trónusa, széke elé.*

A déli lapon a felirat előtt alul és felül gyűrűvel lefogott olaszkoszorúban legezős lombú fára kígyó tekeredett, vele szemben pedig lépő, kétfarkú oroszlán jobbában egyenes kardot tartott. Ez a nemesi címer és az orvosi jelvény kombinációja. A túloldalon a felirat mellett mélyített alapon a csukott könyv, a Biblia volt kifaragva, jelezve, hogy papi személynek készült a sírkő.

A követ az 1930-as években elpusztították. Mint a feliratról is kitűnik, gyermeke nem maradt a tudós papnak, de fiatal özvegyét rövidesen nőül vette férjének utóda a rektorságban, Szentábrahámi Lombard Mihály, a későbbi püspök. Ennek ma is meglévő koporsókövén még olvasható a feleség felirata is: „ITT / NYUGSZIK / AZ URBAN EL / ALUTT N.T. FÉRJ / FIUNAK UTANNA 32 / HETEKKEL 4 NAPOKKAL / ÉLETÉNEK 64^{DIK} ESZTE[NDEJÉBEN] BOL / DOGUL KIMULT ISTENFÉLŐ / HÁZASTÁRSA IS T. TAKÁTS SÁRA / ASZSZONY HÁROM LEÁNYIVAL”.

Kolozsvári Dimián Pál hosszú pályafutása alatt írt egy latin nyelvű kátét, egy prédikáció-sorozatot a tízparancsolat magyarázatául, számos halotti beszédet, vitára bocsátandó hittételeket. Mindezek kéziratban maradtak fenn. Egyetlen nyomtatott műve a doktori disszertációja. Ez azonban elegendő ahhoz, hogy ne csak az egyháztörténetben, hanem a magyar orvostörténetben is előkelő hely illesse meg. Első nagy orvostörténészünk, Wessprémi István is felvette nevét négykötetes életrajzi lexikonába (1774–1787), ahol így jellemzi: „A jeles Bod Péter a Magyar Athenas 145. lapján levő cikkben azt írja ugyan róla, hogy a test jövődő feltámadása tekintetében ingatag álláspontot foglalt el, sőt egyáltalán nem is hitte, de hitfelei ország-világ előtt mind azt állítják, hogy ez csak a kaján tömegben elterjedt alaptalan mende-monda”.

Források

Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyarországban élt tudós embereknek... historiájok, mellyet sok esztendőök alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybeszedetett [...] Bod Péter. [Nagyszeben] 1766. 144–145.

Weszprémi István: *Succinta Medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*. I–IV. köt. Lipcse, 1774–1787. Új kiadás: I–IV. köt. Fordította Kővári Aladár, Vida Tivadar. Budapest, 1960–1970. II. kötet 120–126.

Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház története*. [1774] Fordította Márkos Albert. II. kötet Kolozsvár, 2009.

Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: *Az Erdélyi Unitárius Egyház történetének harmadik könyve*. [1774] Fordította Márkos Albert. III. kötet, A–B kötet. III, VII. fejezet [Kézirat az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában]

Gál Kelemen: *A kolozsvári Unitárius Kollégium története*. I–II. kötet, [Kolozsvár] 1935.

Spielmann József: *A közjó szolgálatában*. Bukarest, 1976. 87.

Henk van de Graaf: *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690–1795*. [Kolozsvár] 1979.

Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Budapest, 1988. 470–472.

Kelemen Miklós: *Kolozsvári Dimián Pál*. Unitárius Élet 1996. jan.

Gaal György: *Orvosdoktorok a kolozsvári Unitárius Kollégium tanári karában*. In: Uő. *Múzsák és erények jegyében*. Kolozsvár, 2001. 94–107.

Pataki Jenő: *Aki kétszer is bejárta a világot: Kolozsvári Dimián Pál*. In: Uő. *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*. Piliscsaba, 2004. 121–127.

Gaal György: *Kincses Kolozsvártól romlott Kolozsvárig*. Kolozsvár a Rákóczi-szabadságharc idején. Keresztény Magvető 110. évf. (2004) 295–307.

Pál János

Kényszerpályás útkeresés – 2.

A dél-erdélyi Unitárius Egyház önszerveződési stratégiái

Útkeresés, vita az egyházi élet újjászervezéséről

Az útkeresés, önszerveződés problematikájának tematizálása az egyházi közbeszédben Kovács Lajos brassói lelkész-esperes nevéhez fűződik, aki 1940 őszén az *Unitárius Jövendő* hasábjain, néhány gondolat erejéig, a következőkben vázolta közeljövőre vonatkozó elképzeléseit: új vezetőség megválasztása, új egyházi szervezet kiépítése, középiskolai oktatás felekezeti, lelkészképzés állami megállapodás révén.¹ Ugyanezen számban egy névtelenül megjelenő írás szintén gyors szervezkedést és az egyház helyzetének a kormánnyal való tisztázását sürgette.² Mindez arra utal, hogy a „hogyan tovább” kérdése egyesekben rögtön a szakadás pillanatában megfogalmazódott. (Tordán az egyház–állam viszony rendezését, integrációját, illetve a magyar egyházakkal történő kapcsolatfelvételt tekintették prioritásnak.)³

A problémafelvetés azonban visszhangtalan maradt. Az egy évig tartó hallgatást 1942. februárjában egyházi részről mindössze Máthé Sándor újszékelyi lelkész szakította meg. *Építsük ki egyházi életünket* című, elvi kérdéseket taglaló cikkének első részében mindenekelőtt a központi egyházvezetőség részéről történő tájékoztatást hiányolta e kérdéskörre vonatkozóan. A Romániai Unitárius Egyház intézményrendszerét a folytonosság alapelvének jegyében kívánta felépíteni: „[...] a történelem folyamán kialakult és a román állam által is elismert alkotmányunk törvényei értelmében egyházi szervezetünket az egyházi élet egész vonalán kiépítsük.”⁴ A zavartalan működés garanciáját az egyházi élet újjászervezésében, csonkaságának pótlásában látta.⁵

1 Unitárius Jövendő (UJ). 1940/9–10. 101–102.

2 Uo. 110–111.

3 Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára (EUEGyLt.) 1940. évi iratcsomó, iktatószám 298/1940.

4 UJ. 1942/2. 1.

5 Uo.